

Mód László

A SZEGEDI PÁSZTOROK ÖSSZEÍRÁSA 1854-BŐL

„Különben is állandóan ellenségeskednek: a gulyás, csikós, juhász. Bár az utóbbi nem egészen közéjük tartozó, ezek rendszerint a maguk gazdái szoktak lenni, am azok pedig csak szolgák igazság szerint. Azok más jószágait legeltetik, s késő ősszel, mikor a puszta elcsöndesül, és haza hajtódik róla a jószág, sorra járják a gazdákat a bojtárok, beszedni a legeltetés díját. Hát a juhász a tülekedésből, mint gazda, lehetsé- sen kiesik, s a régi harag leginkább csak a csikós és a gulyás között áll.” E mondatok- kal jellemezte Tömörkény István *Pásztorvirtus* című írásában a szegedi határban legeltető pásztorokat, akik között sajátos hierarchia alakult ki. A néprajzi szakiroda- lomból jól ismert alá- és fölérendeltségi viszonyra Bálint Sándor is több alkalommal utal a szegedi nagytájról készített szintézis első részében, amelyben a külterjes és a háztáji állattartásról, valamint az egyes állatfajtákhoz kapcsolódó tenyésztési szo- kásokról is részletesen megemlékezik. Érzékeltes képet fest az egyes jószágfélék őrzésével foglalkozó specialistákról is, akik a város társadalmának szerves részét alkották. Az állatállomány őrzésével megbízott pásztorok világába enged bepillantást az az összeírás, amelyet 1854-ben a megyei hatóság rendelkezésére készített a szegedi előljáróság. A kimutatás kérdőpontjaira adott válaszok több szempontból világítják meg a város határban szolgálatot teljesítő pásztorok társadalmát. Az összeírásban szereplő rovatok feltüntetik az alkalmazottak nevét, születési helyét, szolgálati ide- jét, magaviseletét, foglalkozási specializációját, útlevelének vagy bizonyítványának kiadási dátumát, sorszámát, az alkalmazót és a felügyeletet gyakorló tanyai kapi- tányt is. Úgy gondolom, hogy a forrás elemzése révén árnyaltabb képet rajzolhatunk e sajátos foglalkozási rétegről, amely a 19. század közepén jelentős részt vállalt a város pusztáin folytatott gazdálkodásban. A dokumentum azért számít rendkívül értékesnek, mivel egy adott évben, nevezetesen 1854-ben a településen szolgáló pász- tortársadalom összetételéről ad teljes keresztmetszetet.

A 19. század közepén Szeged határában az állattartás a földművelés mellett to- vábbra is jelentékeny szerepet játszott annak ellenére, hogy a kiosztásra kerülő köz- legelőkön és az ármentesített területeken egyre inkább a szántóföldi növénytermesz- tés, valamint a belterjes szőlő- és gyümölcskultúra kezdett meghatározóvá válni. Palugyay Imre 1853-ban megjelent munkájában a város bemutatása kapcsán ki- emelte, hogy „...címeres marhák nevelődnek Szeged tág pusztáin; a szarvasmarha- tenyésztés a szegedi nép kedves foglalkozása...”. A legeltetés főként a homokbuc- kákkal tarkított alsóvárosi és felsővárosi pusztán folyt, ami annyit jelentett, hogy a jószág nem mindenhol talált magának elegendő élelmet. Az ígás- és a fejősállatokat a várost körülvevő belső legelőkre hajtották ki, amely három részre: az alsóvárosi, a felsővárosi és a rókusi nyomásra oszlott. 1853-ban a legelőnek nem alkalmas zsom- békos határrészekkel együtt 68615 magyar holdnyi pusztát vettek számba. Az 1850- es évek elején 46 ezer holdra csökkent a legelőterület nagysága, amely azonban

továbbra is biztosította a pusztai állattartás takarmánybázisát szemben jónéhány alföldi mezővárossal, amelyekben az 1850-es, 60-as években a közlegelőket a birtoklásra jogosult lakosok között szinte teljesen felosztották. A legeltetés rendjét a város szigorúan szabályozta, azaz kijelölte a barom-, a csorda-, a ménes-, a csikó-, a csürhe-, valamint a birkajárás helyét. Utóbbit a közlegelő szélén vagy más járásoktól elkülönítve alakították ki, mivel a többi jószág, különösen a szarvasmarha nem tűri a birkaszagot. Amíg a jármos ökrök nagy része – a hordás és az ugarszántás idejét kivéve – április közepétől november végéig a pusztán legelt, addig a hámba fogott lovakat a 19. század második felében egyre inkább istállóban tartották, csak a tanya körüli gyepen legeltették őket. A jószágtartás súlyát kellőképpen tükrözik azok az összeírások, amelyek fajtánként vették számba az állatokat. Az 1850-es és az 1857-es adatok arról tanúskodnak, hogy a szarvasmarhák és a lovak száma nem változott lényegesen, a juhállomány viszont megközelítőleg 10 ezer darabbal gyarapodott. E nagy számú jószág gondozását specialisták látták el, akik munkájuk fejében meghatározott összegű bérezésben részesültek. Szeged városa az összeírást a kért időpontra nem tudta teljesíteni, mivel a feladattal megbízott pusztázó hadnagyok az 1852-53. évi újoncozással voltak elfoglalva. A juhászok számbavételét ugyan elkezdték, ám a gulyások és a csikósok nyilvántartására az 1854. esztendő legelején még nem kerülhetett sor, mivel szolgálati idejük ősszel lejárt, felfogadásukra pedig csak márciusban került sor.

A szegedi előjáróság által összeállított jegyzék mintegy 160 nevet tartalmaz. A pásztorok között az egyes állat- és nyájfajtáknak megfelelően 83 juhászt, 36 csordást, 25 ökrészt és 16 csikóst találunk. Valami okból kifolyólag a sertések őrzésével foglalkozó specialisták hiányoznak az összeírásból. A kimutatás külön rovatot szentelt a pásztorok származási helyének, ami számos új adalékot szolgáltat e sajátos társadalmi réteg migrációját illetően. Az összeírásban szereplő településneveket áttekintve azt láthatjuk, hogy a specialisták többsége szegedi születésű volt. A 136 helyi pásztoron kívül 17 kisteleki, 2 kiskundorozsmai, valamint egy kiskunmajsai, kiskunfélegyházi, kiskunhalasi, horgosi és szabadkai származású személyt is számba vettek. A kimutatásból világosan látszik tehát, hogy a 19. század közepén Szeged városa bennszülött pásztortársadalommal rendelkezett, amely azonban teljes mértékben nem tudta ellátni a nagyszámú jószágállomány gondozását, ezért az állattartók a környező településekről is szerződtettek specialistákat.

Amíg a városi tanács irányító szerepe a közlegelők szabályozására, valamint az egészségügyi körülmények javítására vonatkozott, addig a legeltetést az ún. *legeltető társulatok*, illetve a nagyobb jószágtartó gazdák saját maguk szervezték meg. A gazdaközösségek rendszerint városrészenként tömörültek, a külterületen pedig a jószágokat egy járáson legeltető személyek alkottak egy társaságot. A *gazdaságok* élén a tagok által választott *öreggazda* állt, aki a hozzájárulásokból gondoskodott a kutak, illetve a vályúk karbantartásáról. A nagyobb állatállománnyal rendelkező gazdák tehát nem fogtak össze, hanem saját maguk intézték az őrzéssel kapcsolatos ügyesbajos dolgokat. Az összeírásban is jó néhány olyan személy szerepel, aki jószágait külön pásztossal legeltette. A teljes felsorolás igénye nélkül lássunk ezek után néhány nevet: Börcsök Pál, Kispál György, Veszelka Imre, Rieger János, Kertész Antal, Földi Ferenc, stb. Érdekes, hogy csupán csak egyetlen egy olyan személyt vettek számba, aki a juhái mellé nem fogadott pásztort, hanem saját maga őrizte a nyáját. Az

esetek többségében a jószágok legeltetését több gazdából álló társulás intézte, amely választott tisztségviselőkön keresztül képviselte a tagok érdekeit. Az összeírás az egy-egy közösségben tömörülő személyek mindegyikét nem sorolja fel, valószínűleg csak a legnagyobb állatállománnyal rendelkezők szerepelnek név szerint (pl: Imre Antal, Sávay József és többek, Kiss Gergely, Márki József és többek stb.).

A pásztorok között bizonyos munkaszervezet alakult ki, amely szigorú alá- és fölérendeltséget jelentett. A számadó nemcsak a jószágállományért, hanem az általa alkalmazásba vett bojtárokért is felelőséget vállalt, kár esetén saját vagyonából fizette ki a gazdákat. Az alföldi számadók a nyáj nagyságától függően 2-5 vagy még több bojtárt tartottak, akik között az állatok gondozását illetően bizonyos munkamegosztás alakult ki. A számadót távollétében az *öreg-* vagy *első bojtár* helyettesítette, utána következett a többi bojtár, akiket rendszerint sorszámmal jelöltek. A szegedi pásztorokról készített összeírásból kiderül, hogy egy-egy számadó felügyelete alatt 1-5 bojtár végezte munkáját. Sajnálatos, hogy csak egyetlen esetben tüntették fel az alkalmazásban álló bojtár feladatkörét, aki a juhek fejésével foglalkozott. A juhek gondozásáért rendszerint olyan számadók feleltek, akik közül jó néhányan juhász-bojtárok segítségét is igénybe vették. Akadtak azonban olyanok is, akik egymaguk ügyeltek a jószágokra. A lovak legeltetését, őrzését felügyelő pásztorok között két alkalommal találkozhatunk olyan számadóval, aki feltehetőleg egyedül foglalkozott a rá bízott állatokkal. Nagyobb létszámú ménes esetén kettő, illetve három bojtár segédkezett a munkában. Az ökrök őrzésével a kimutatás szerint egy, kettő, illetve négy bojtárt alkalmazó pásztorok foglalkoztak. A számadó csordások és a számadó gulyások többsége 3-4 személlyel együtt vett részt a nagyszámú jószágállomány legeltetésében.

A pásztorokat az összeírók az őrzött állatfajta alapján négy kategóriába sorolták. A megnevezésekből többnyire csak a legeltetett jószágokra következtethetünk, az egyes nyájfajtákra, illetve a tartásmódra nem igazán lehet messzemenő megállapításokat levonni. Érdekes, hogy a kimutatás a szarvasmarhákért felelős pásztorok feltüntetésekor következetesen megkülönbözteti egymástól a számadó gulyásokat és a számadó csordásokat. Előbbiek a pusztákon nevelt szilaj-, utóbbiak pedig a városhoz viszonylag közel elterülő belső legelőkön tartott kezes jószág pásztorai lehettek, akik ahogyan már korábban is láthattuk, nagy létszámú csordákra, illetve gulyákra ügyeltek. A specialisták között jó néhány alkalommal találhatunk azonos nevű személyeket, akik feltehetőleg egy családból származhattak. Ilyen esetben valószínűleg az apa lehetett a számadó, aki mellett a fia látta el bojtári teendőket (pl: Pipicz István-számadó, Pipicz István-bojtár; Kispál Antal-számadó, Kispál Antal-bojtár stb.).

A kimutatást áttanulmányozva azt láthatjuk, hogy az összeírók néhány pásztor esetén ragadványneveiket is feltüntették (pl: Galuska, Savó, Bordó stb.). A pusztai kapitányok és a pusztázók az alsó- és a felsővárosi határreszen közrendészeti teendőket láttak el, mellettük részint más hatáskörrel működtek a kisebb körzetekre választott tanyai kapitányok. Többek között ezzel magyarázható, hogy a szolgálati helyet az összeírást végzők nem valamelyik határnévvel jelölték, hanem azt a tanyai kapitányt tüntették fel, aki az adott legelőterületre felügyelhetett. A kimutatásban a következő tisztségviselők szerepelnek név szerint: Oltványi Ferenc, Tóth Antal, Dobó József, Imre Antal, Papp József, Bozsó Pál, Madarász Sándor, Szüts Vince, Magda

István, Dobó János, Fogas Illés, Kordás Pál, Ilovai István, Körösi Péter, Kováts István, Benkő József, Szétsi Mihály. Sajnos a pásztorokat ellenőrző tisztségviselők működési helyét területileg nem tudjuk beazonosítani, ehhez további levéltári kutatásokra lenne szükség. Kivételt képez ez alól Tóth Antal, valamint Benkő József kapitánysága, amelyekről pontosan tudjuk, hogy a szegedi határ melyik részén terültek el. Előbbi az ún. *Szirtos-parton*, míg utóbbi a *Makraszéken* feküdt. A legtöbb pásztor Madarász Sándor, Papp József, Dobó József, Ilovai István, Imre Antal és Kordás Pál kapitányságában vették számba. A Szeged városának 1848-ból fennmaradt cselédrendje a pásztorokra vonatkozó szabályok ismertetése mellett világosan körvonalazza a tanyai kapitányok szerepkörét is, amely elsősorban bizonyos közigazgatási feladatok elvégzésére irányult. A juhászok, a csordások, a gulyások és a csikósok szolgálati ideje egy kivételtől eltekintve egyetlen esztendőre szült. Valami miatt Nagy István kiskundorozsmai születésű juhász számadó csak fél évig foglalatoskodott Kispál Ferenc juhainak legeltetésével. Külön rovatot szentelt az összeírás a pásztorok magaviseletének a jellemzésére. Erre feltehetőleg azért volt szükség, mivel a cselédrend szigorúan előírta, hogy csak olyan személyek alkalmazhatók, akik „jó hírnevet, becsületességüket és előbbi hívséges szolgálatukat” bizonyítvánnyal képesek igazolni. A kimutatás a pásztorok többségét jó magaviseletűként tartotta számon, ám akadtak olyanok is, akik valami miatt fogva voltak, de büntetést nem kaptak. Néhányan viszont büntetésben is részesültek.

Összegzésként elmondható tehát, hogy az általam vizsgált forrás betekintést ad a 19. század közepén Szegeden szolgálatot teljesítő pásztorok világába. A város gazdálkodásában fontos szerepet betöltő specialisták társadalmának tagozódásáról kapunk többek között teljes képet, de számos következtetést vonhatunk le az állattartókról is, akik gazdatársulásokba tömörültek vagy pedig saját alkalmazottakkal őriztették jószágaikat. Az összeírásból egyértelműen látszik, hogy a szegedi határban a 19. század közepén tevékenykedő pásztorok többsége helybeli származású volt, ami azt jelenti, hogy a városban egy olyan társadalmi réteg élt, amely a lakosság állatainak őrzésére, legeltetésére szakosodott.

Irodalom

BALOGH István

1959 Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. *Ethnographia* LXX. 291-312.

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2.* Szeged.

JUHÁSZ Antal

1991 Mezőgazdaság, in: GAÁL Endre (szerk.): *Szeged története 3/1.* Szeged, 231-336.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2000 „Pásztorrend”, in: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Társadalom. Magyar Néprajz VIII.* Budapest, 117-137.

PALUGYAY Imre

1852-1855 *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. I-IV.* Pest.

TÖMÖRKÉNY István

1963 Pásztorvirtus. in: *Munkák és napok a Tisza partján*. Budapest

A tanulmányban elemzett levéltári forrás lelőhelye: Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókleveltára. IV. B. 151. j. A Csongrádi Cs. Kir. Megyehatóság iratai. 2837/1854.

Részlet az összeírásból

Folyó szám	Város, község, kertészség, pusztai kapitányság, majorsági gazdasági vagy egyes magán gazda Neve	A' pásztor neve és születési helye	Juhász	Csordás	Ökrész	Csikos	Sertés pásztor	Minő útlevel vagy bizonyítvánnyal el van látva és kitől? Az év, hó, nap és szám kivételével	Községi, tanyai vagy pusztai és egyéb helyiségi ház szám mellyhez tartozik	Szolgálat szerződési ideje	Viselete jó, rossz vagy gyanús
1.	Dobó József, özvegy Dobó Istvánné és ifj. Dobó Imre	Fazekas Ferenc Szeged	számadó juhász	"	"	"	"	Szeged város polgármesteri hivatalától 854 ^k évi febr. 22 ^{km} 26 ^a sz. a. kiadott pásztor levélel	Oltványi Ferenc kapitányságába	egy év	jó
2.	"	Német Imre Szeged	juhász bojtár	"	"	"	"	Ugyanazon hivataltól 854 ^k évi Febr 22 ^e 26/a sz.a. kiadott pásztor levélel	"	"	"
3.	Dobó Josef és Papp Josef		számadó	"	"	"	"	Ugyanazon hivataltól 854 ^k évi Febr 23 ^e 27 ^a sz.a. kiadott pásztor levélel	Dobó József kapitányságába 4294.	"	"
4.	"	Kajla Antal Szeged	bojtár	"	"	"	"	Ugyanazon hivataltól 854 ^k évi Febr 23 ^e 27./a sz.a. kiadott pásztor levélel	"	"	"
5.	Szögi István, Gábor János és többek	Csorba Antal Majsa	számadó	"	"	"	"	Prágába 851 ^k év aug 31 ^e 10/188 sz.a. katonaságboli végelbocsájtó levele mellett-Szeged város Polgármesteri hivatalától 854 ^k év febr 23 ^e 28 ^k sz.a. kiadott pásztor levélel	Papp Josef kapitányságába 4294	"	"
6.	Papp Ferentz és többek	Földi Pál	számadó	"	"	"	"	Szeged város Polgár mesteri hivatalától 854 ^k év febr 24 ^e 29 ^k sz.a. kiadott pásztor levélel	Dobó Josef kapitányságába 2690	"	"